

Gramatický metajazyk z perspektívy translatológie

Daniel Vojtek: *Preklad gramatickej terminológie (na materiáli francúzštiny a slovenčiny)*. Prešov: Filozofická fakulta

Prešovskej univerzity v Prešove 2020. 96 s. ISBN 978-80-555-2623-2.

Ján Živčák

Inštitút romanistiky, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
 janzivcak@gmail.com

Hoci postupné vovádzanie do hlavných lingvistických disciplín (od fonetiky a fonológie cez morfosyntax, lexikológiu až k štylistike) je neodmysliteľnou súčasťou akvizície cudzieho jazyka na základných, stredných i vysokých školách, rozvoju terminologickej kompetencie sa nie vždy venuje náležitá pozornosť. Ak vychádzam z vlastnej skúsenosti, potrebné penzum sa v materinskom jazyku a v jazyku B buduje do veľkej miery izolovane, čo oberá poslucháča o možnosť porovnávať oba systémy, vnímať diskrepancie a štruktúrne odlišnosti, uvažovať na metaúrovniach a vyhýbať sa nežiaducim interferenciám. Nedávno publikovaná monografia romanistu Daniela Vojteka predstavuje ďalší vydarený a významný krok k zmierneniu tohto problému a k vyplneniu medzier. Predmetom jeho záujmu sú možnosti prekladu gramatických termínov v smere francúzština – slovenčina. Ako naznačuje názov, autor sa pohybuje na pomedzí viacerých disciplín s vlastnou tradíciou i výskumnými metódami. Okrem lingvisticky orientovanej translatológie (typológia prekladateľských postupov podľa Darbelneta a Vinaya, problematika ekvivalencie) využíva aj podnety systémovej lingvistiky, odborovej didaktiky a (kontrastívnej) terminológie. Monografia obsahuje teoretickú a praktickú (analytickú) časť. Hoci toto členenie môže pôsobiť konvenčne, spĺňa svoj účel a zvýrazňuje karteziánsky jasnú líniu autorovho výkladu, ktorý je prístupný nielen úzko špecializovaným odborníkom, ale aj verejnosti s filologickým vzdelaním.

Teoretická časť (s. 6–29) má tri kapitoly a začína sa diskusiou o ústredných pojmoch. Za zvlášť podnetné (najmä pre filológov – nelingvistov, ku ktorým patrí i ja) možno považovať vyčinenie vzťahov medzi školskou a vedeckou („tvrdo“ lingvistickou) terminológiou. Samotné slovo *gramatika* sa totiž v bežnom diskurze a neraz i v pedagogickej praxi chápe dosť difúzne, čo má na problematiku a možnosti jej metodologického uchopenia nemalé dôsledky. Aj z tohto dôvodu sa prvá kapitola končí staťou o internacionalizácii lingvistického metajazyka, do ktorej slovenskí akademici investovali a investujú veľa námahy (iste viac než románsky či anglo-americký svet).

Druhá kapitola presúva zreteľ na translatologické aspekty. V princípe platí, že termíny, ktoré slovenská lexikológia vníma ako jednoznačné, ustálené, definované a pod., by sa mali dať preložiť prostou substitúciou (pozri Dolník, 2003, s. 175–180; Horecký, 1977, s. 136). Podľa Daniela Vojteka je však situácia komplikovanejšia. Gramatické termíny nie sú univerzálne a variujú v závislosti od typu jazyka a jeho genetických a systémových vlastností. Bývajú tiež – ako na to poukázal predchádzajúci odsek – sociokultúrne podmienené a môžu vytvárať synonymické dvojice či rady (napr. *kolektívum* – *kolektívne substantívum* – *hromadné podstatné meno*). Ak je substitúcia nemožná, prekladateľ musí siahnuť po alternatívnom riešení. K dispozícii však má obmedzený arzenál prekladateľských postupov, pretože tzv. nepriamy preklad (transpozícia, modulácia, adaptácia) je mimo hry a do úvahy prichádza len kalk a výpožička, prípadne neústrojná explikácia.

O čosi rozsiahlejšia praktická časť (s. 30–70) sa už sústreďí na konkrétne francúzske termíny (v počte cca 130) a ich zaužívané slovenské ekvivalenty (vrátane variantov). Dôraz sa kladie na slovné druhy, syntaktické funkcie a na slovesné časy a spôsoby. Výskumný materiál je excerpovaný z jednej francúzskej gramatiky v slovenčine, dvoch slovníkov lingvistickej terminológie (slovenský aj český) a jedného terminologického glosára v dvoch častiach. Kvôli úplnosti reprodukujem aj bibliografické záznamy v skrátenej forme (podrobnosti nájde čitateľ na s. 7–8, 88, 92–93):

- Ján Taraba: *Francúzska gramatika* (1995);
- Ján Taraba – Ladislav Trup: *Súčasný francúzsky jazyk: francúzsko-slovenská lingvistická terminológia* (1994);
- Alois Jedlička a kol.: *Slovník slovanské lingvistické terminologie* (1977);
- Daniel Vojtek: *Glossaire bilingue des termes de grammaire (français-slovaque) A – L, M – Z* (2017, 2018).

Ako je zjavné, poslednú publikáciu koncipoval sám autor len pred niekoľkými rokmi. Treba však oceniť, že sa jej nepripisuje exemplárna funkcia a je podrobená rovnako objektívnej a prísnej analýze ako zvyšok korpusu. Viackrát sa upozorňuje na nedostatky, ktoré sa v nej nachádzajú (napr. v súvislosti s *passé antérieur* na s. 54–55), čo svedčí o nezvyčajne dynamickom a zdravo sebakritickom uvažovaní Daniela Vojteka.

Strešným organizačným princípom výskumu je ekvivalencia (chápaná zväčša, ale nie výlučne dynamicky) a jej prekážky. Výsledky sú spracované vo forme sumarizačných tabuliek, doplnených o extenzívny (cca 30-stranový) komentár. Podrobne sú rozanalyzované situácie, keď je slovenský náprotivok formálne alebo obsahovo sporný (napr. *pronoms adverbiaux* verzus *zámenné príslovky*, resp. *adverbiálne zámená*). Neopomínajú sa však ani lexikálo-sémantické vzťahy medzi termínmi. Ukazuje sa totiž, že synonymia na osi domáce – prevzaté, ale aj školské – vedecké (*vid* verzus *aspekt*), prípadne tzv. interdisciplinárna polysémia (súbežné fungovanie lexémy vo viacerých vedných odboroch, napr. *subjekt*, *morfológia*) má na možnosti prekladateľa významný vplyv. Hoci záber analytických sond sa nemení, ich povaha a štýl nie sú monotónne. Autor uprednostňuje deskriptívny prístup pred preskriptívnym a zvyčajne ostáva pri neutrálnej komparácii ekvivalentov (napr. heslo *subjonctif* na s. 48–49). Občas však neakceptovateľné riešenia aj pranieruje (heslá *adjectif indéfini* či *épithète*, s. 45, 52–53), čím implicitne poukazuje na vlastný (a skutočne fundovaný) systém kvalitatívnych štandardov. Prekladateľom, pedagógom a romanistom opakovane predkladá dve odporúčania:

1. vyhýbať sa viac-slovným pomenovaniám zloženým z členov nerovnakého pôvodu (jeden prevzatý a jeden domáci, napr. *relatívne zámeno*);
2. uprednostniť výpožičku z východiskového jazyka, ak ide o jav, ktorý je slovenčine a slovanským jazykom cudzí a ustálený náprotivok neexistuje (pre študenta je dôležitejšie oboznámiť sa s pojmovým obsahom).

Zásadnejšie sú však vedecké závery, ktoré sú prehľadným spôsobom predstavené v poslednej časti (s. 80–82). Daniel Vojtek sa v nich vracia k otázke substitúcie ako ideálnej metódy prekladu termínov a konštatuje, že vo všeobecnosti možno ľahšie substituovať internacionálne, interdisciplinárne polysémické a strešné (hyperonymické) termíny (napr. *vetný člen*, *gramatická kategória*). V prípade špecifických, hyponymických jednotiek, ktorých obsahy sa vo francúzštine a slovenčine líšia (podtypy adjektív či zámen), sa objavuje viac problémov a ekvivalenty sú neraz provizórne.

Jediný zlepšujúci návrh, ktorý možno v monografii adresovať, sa týka diskurzu o tzv. prekladových univerzáliách. Daniel Vojtek ich – analogicky k lingvistickým univerzáliám – vníma ako prípady, keď sa termín v jazyku A i jazyku B vo všetkých relevantných vlastnostiach zhoduje. Táto línia uvažovania je logická, obhájitelná a rozvíja sa systematicky, môže však zmiatť čitateľa, ktorý sa so všeobecnou translatológiou oboznamoval prostredníctvom anglo-amerických prác. Takzvaným *translation universals* sa v súvislosti s korpusmi priekopnícky

venovala Mona Baker (1993) a definovala ich ako prvky, ktoré sú charakteristické pre preklad ako typ textu a nezávisia od zainteresovaných kultúr a jazykov ani od témy a autora. Zaoberali sa nimi aj ďalšie popredné osobnosti vrátane Andrewa Chestermana (2004). Bežne uvádzaný zoznam zahŕňa explicitáciu, zjednodušovanie slovnej zásoby, redukciu opakovaní a pod. (pozri Chesterman, 2004, s. 8). Autor, samozrejme, nemusel túto optiku prijať, no možno by bolo prospešné sa o nej zmieniť, aby nedošlo k zbytočnému komunikačnému šumu. Ide však len o kozmetickú drobnosť, ktorá nijako neznižuje kvalitu a originalitu výskumu.

Celkovo možno konštatovať, že slovenská (a do istej miery i česká) romanistická obec získala cenný príspevok, ktorý premyslene a bez zbytočných digresíí (rozsah je pomerne útlý) problematizuje doposiaľ málo pertraktované, resp. skôr mechanicky tradované témy. Je výsledkom dlhoročného pedagogického a vedeckého úsilia autora, ktorý už v predhovore k učebnému textu z roku 2017 upozorňuje, že terminologická kompetencia nie je výmyslom skostnatených školometov. Jazyk možno iba ťažko pochopiť bez toho, aby sme o ňom vedeli hovoriť (Vojtek, 2017, s. 3). Otázky, ktoré na jednotlivých stranách rezonujú, síce pôsobia úzkoprofilovo, ale v skutočnosti majú širší dosah. Mapovanie gramatickej terminológie vo viacerých jazykoch totiž páľčivým spôsobom odhaľuje jej nejednotnosť, ktorá nemusí byť len pozitívnym dôsledkom vitality odboru.

Literatúra:

- BAKER, M. (1993): Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In: M. Baker – G. Francis – E. Tognini-Bonelli (eds.): *Text and Technology. In Honour of John Sinclair*. Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, s. 233–250.
- DOLNÍK, J. (2003): *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- HORECKÝ, J. (1977): O prekladaní terminológie. In: *Kultúra slova*, 8/5, s. 136–139.
- CHESTERMAN, A. (2004): Hypotheses about translation universals. In: G. Hansen – K. Malmkjær – D. Gile (eds.): *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 1–13.
- VOJTEK, D. (2017): *Glossaire bilingue des termes de grammaire (français-slovaque)*. Prvý diel, A – L. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.